

TƏSNİFAT CƏDVƏLLƏRİNDƏ "ELM" VƏ "TEKNİKA"YA DAİR ƏDƏBİYYATIN TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Şəhla Hüseynova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri kafedrasının müəllimi

*Təsnifat cədvəllərində "Elm" və "Texnika"ya dair ədəbiyyatın
təsnifləşdirilməsinin bəzi məsələləri*

*Xülasə: Məqalədə Azərbaycan Respublikasının kitabxanalar şəbəkəsində
istifadə olunan UOT və KBT-nin aparıcı şöbələrindən sayılan "Elm" və
"Texnika"ya dair ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi məsələləri öz əksini
tapmışdır. Belə ki, təsnifat sistemində xüsusi yer tutan adı şəkildən şöbələrin
əhəmiyyəti və oxucular üçün faydalı olması kimi xüsusiyyətlər məqalədə xüsusi
qeyd olunur.*

*Some types of classification of literatures in Science
and Technic in classifier tables*

*Summary: The article covers the issues of the literature on Science and
Technique, which is considered one of the leading pillars of UOT and KBT,
used in the library network of the Republic of system and the usefulness of
readers are highlighted.*

*Некоторые вопросы классификации литературы по «Науке»
и «Технике» в классификационных таблицах*

*Резюме: В статье рассматриваются вопросы, связанные с составлением
литературы по теме «Наука» и «Техника», которая является одним из
ведущих отделов UOT и KBT, используемым в библиотечной сети Азербайджанской Республики. Поэтому детали системы классификации,
такие как важность разделов и полезность читателей в статье
конкретно упоминается.*

Açar sözlər: UOT, KBT, elm, texnika, təsnifat, təsnifləşdirmə, komplektləşmə

Key words: UOT, KBT, science, technique, classification, complement

*Ключевые слова: UOT, KBT, наука, техника, классификация,
классификация, завершение*

Giriş. Elm-texniki tərəqqinin yüksək səviyyəyə çatdığı, bütün dünyada çox ciddi sosial-iqtisadi dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövrdə cəmiyyəti informasiyasız təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Məhz bu amillər informasiya tələbatının xarakterinin, məzmununun, istiqamətinin dəyişməsinə hərtərəfli təsir göstərir. İnformasiya həmişə, xüsusilə cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir cəmiyyətin informasiya cəmiyyəti adlandırılması da təsadüfi deyil. Bəşəriyyət həmişə informasiyanı toplamış, qorumuş və yaymışdır. İnsan, onun genetik kodu informasiya daşıyıcısı və eyni zamanda informasiya qoruyucusudur.

Yaşadığımız dövrdə informasiyanın qorunub saxlanıldığı və təbliğ olunduğu yer kitabxanalardır. Məhz kitabxanalar informasiya daşıyıcıları toplayıb

mühafizə edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institutlardır.

Məsələnin qoyuluşu. İctimai məzmunla malik olan, cəmiyyətin bütün təbəqələrini əhatə edən kitabxana fondlarının bəşəriyyətin elmi, bədii, istehsalat fəaliyyəti prosesində yaranan biliklər xəzinəsi olmaqla özünün elmlilik prinsipi-ni qoruyub saxlayır. Məlum olduğu kimi, müəyyən bir sənəd, hər hansı bir çap məhsulu insanların praktiki fəaliyyətinin, biliyinin bir və ya bir neçə sahəsini əks etdirir. Sənədlə bilik arasında xüsusi mənə bağlılığı vardır ki, bununla da kitabxana-bibliografiya informasiya axtarış dillərinin elmlər təsnifatından asılılığını müəyyən etmək olar. Bu asılılıq onunla əlaqələndirilir ki, informasiya-axtarış dillərində bölmələrin yerləşdirilməsi qaydaları kortəbii deyil, elmi biliklərin təsnifləşdirilməsi əsasında yerləşdirilmişdir. Buna müvafiq olaraq kitabxana-bibliografiya informasiya axtarış dillərində elmlərin ardıcılığı, onların hüdudu və digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsi elmlər təsnifatına uyğun müəyyənləşdirilmişdir. Kitabxana təsnifatınə yaranma tarixini öyrəndikcə məlum olur ki, təsnifatlarda bu və ya digər dövrün elmi bilikləri tam əks etdirilmişdir. Belə ki, dövrün ictimai-siyasi vəziyyətinə uyğun olaraq müxtəlif elmlər inkişaf etmişdir. Elmi inkişafı, onlarla kəşf və ixtiraların müxtəlif kitabxanada əks olunması kitabxanaların da profilinin dəyişməsinə, orada əks olunana ədəbiyyatın müəyyən qayda üzrə düzülüşünü tələb edir. Məhz bu sahədə fəaliyyət göstərən kitabxanalar elmin bu və ya digər sahələrini düzgün təsnifləşdirmək məqsədilə elmlər təsnifatı adlı-təbii təsnifat deyilən bir təsnifat yaratdılar. Bu təsnifatda elmlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə çoxaspektlidir və dinamik şəkildə əks etdirir. Ona görə də elmlər təsnifatı kitabxana təsnifatı sxeminin yalnız elmi əsasına xidmət göstərir. Onların quruluşu isə müxtəlifdir.

Məsələnin izahı. Elmin, texnikanın və istehsalın inkişafı ilə əlaqədar olaraq sənəd kütləsi artmış, mütəxəssislərin informasiyaya elmi tələbatı dərinləşərək mürəkkəbləşmişdir. Bu informasiya tələbatını yerinə yetirən kitabxana işində təsnifləşdirmə çap əsərlərinin müxtəlif əlamətlərinə görə sistemləşdirilmişdir. Kitabxana-bibliografiya və elmi məlumat daşıyıcıları təsnifləşdirilərkən onların məzmunu əsas əlamət kimi götürülür. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqidə iki əsas proses daha çox nəzərə çarpır. Birincisi, elmlər getdikcə dəqiqləşir, fərdiləşir, yəni hər hansı elm sahəsinə çevrilir. İkinci proses elmlərin inteqrasiyasıdır, yəni elmlər arasında əlaqə yaranır. Bir elmin metodu başqa bir elm sahəsində tətbiq olunur, bir neçə elm bir-biri ilə birləşib yeni elm yaradır. Bütün bunlar öz əksini çap əsərlərində tapır. Bu cür çap əsərlərindən biri də elm və texnikaya dair ədəbiyyatın kitabxanalarda təbliğ olunmasıdır.

Həmişə məlum olduğu kimi kitabxanaların ilk dəfə ədəbiyyatla təmin olunması məhz "elm" adlanan bölmənin təsnifləşdirilməsindən ibarətdir. Bu nöqtəyi nəzərdən elmlər təsnifatının formalaşması diqqətəlayiqdir. Müəyyən bir sənəd, müəyyən bir çap məhsulu insanların praktiki fəaliyyətinin, biliyinin bir və ya bir neçə sahəsini əks etdirir. Sənədlə bilik arasında xüsusi mənə bağlılığı vardır ki, bununla da kitabxana-bibliografiya informasiya axtarış dil-

lərinin elmlər təsnifatından asılılığını müəyyən etmək olar. Bu asılılıq onunla əlaqələndirilir ki, informasiya-axtarış dillərində bölmələrin yerləşdirilməsi qaydaları kortəbii deyil, elmi biliklərin təsnifləşdirilməsi əsasında yerləşdirilmişdir. Buna müvafiq olaraq kitabxana-bibliografiya informasiya-axtarış dillərində elmlərin ardıcılığı, onların hüdudu və digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsi elmlər təsnifatına uyğun müəyyənləşdirilmişdir. Bu təsnifatda elmlər arasında ki qarşılıqlı əlaqə çoxaspektli və dinamik şəkildə əks etdirir.

Hələ qədimlərdən elmi ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsi və kompleksləşdirilməsi yalnız elm adlanan bölmədə yerləşdirilməklə Fizika-təbiət haqqında, Məntiq-insanların öyrənilməsi haqqında, Etika- insanın xoşbəxtliyi haqqında elm kimi öyrənilirdi. Orta əsrlərdə elmlər təcrübi elmlər və nəzəri elmlər adı ilə qruplaşdırılmışdır. Elmlər təsnifatının bu dövrü haqqında uzun-uzadı məlumat verməyə ehtiyac yoxdur. Lakin elmlər təsnifatının ən parlaq və qiymətli dövrü XVII əsrdə Fransis Bekonun təsnifatında elmlərin sistemləşdirilməsi və təsnifləşdirilməsi dövrüdür. Onun təsnifatında bütün elmlər 3-elmi başlanğıc altında: tarix, poeziya, fəlsəfə bağlılığı altında verilmişdir.

Ümumiyyətlə, XIX əsrə qədər bütün elmlər müxtəlif elmlərin adı altında verilməklə nəzəri mahiyyət kəsb edirdi. Lakin XIX əsrdə elmin təcrübi əhəmiyyəti artdıqca texniki elmlərə olan tələbat artdı. Bu da texnikanın son nailiyyətlərini əks etdirməklə ədəbiyyatın təsnifləşdirilməsini həyata keçirdi. Təcrübi elmlərə tələbat artdıqca yeni elm sahələri, əsasən texnikaya dair ədəbiyyatın nəzəri və kompleksləşdirilməsi xüsusi yer tuturdu.

M.Düinin təsnifatında elmlər ayrı-ayrı şöbələrdə verilsə də, 6-cı bölmə-texnologiya şöbəsi adlanır.

Elmlər təsnifatında KBT-nin öz yeri vardır. Belə ki, KBT-nin fəlsəfi-metodoloji əsasını obyektivlik və inkişaf perspektivləri əsasında elmlərin təsnifləşdirilməsi təşkil edir. Burada təkcə elmlər deyil, elmlər vasitəsilə öyrənilən obyektlər sistemi də nümayiş etdirilmişdir. Burada "elm" adlı həm müxtəlif elmlərin daxilində, həm də ayrıca bölmə kimi verilmişdir. Texnika-Texniki elmlər bölməsi (X/O)də təsnifatın 8-ci çöbəsində öz əksini tapmışdır. "Elm" adlanan bölmə isə (Y) "Mədəniyyət və maarif" bölmələri ilə birlikdə verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, KBT cədvəllərinin hazırda təkmilləşdirilmiş variantları hazırlanmışdır. Belə ki, 3-cü şöbə-texnika, 7-ci şöbə -elm adlanır. KBT-də 3-cü şöbə "Texnika. Texniki elmlər" adlanır. Texnika-yunan sözü olaraq mənası mahir, sənət, ustalıq, bacıcılıq deməkdir. Texnika istehsal proseslərinin yerinə yetirilməsində və cəmiyyətin istehsalla əlaqədar olmayan tələblərinin ödənilməsində istifadə üçün yaradılan vasitələr məcmusudur. İctimai istehsalın inkişafı boyu bəşəriyyətin əldə etdiyi təcrübə və biliklər texnikada öz maddi təəcəssümünü tapmışdır. Texnikanın əsas vəzifəsi-insan əməyini yüngülləşdirmək məqsədilə onun istehsal funksiyalarını qismən və ya tamamilə əvəz etməkdir. Texnikanın köməyi ilə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunur, yerin dərinlikləri, dünya okeanı, hava və kosmik fəza mənimsənilir.

Maddi və mənəvi nemətlərin yaradılmasında əmək predmetlərinə təsir göstərmək, enerji əldə etmək, onu çevirmək və ötürmək, təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarını tədqiq etmək, təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarını tədqiq etmək, rabitə yaratmaq, informasiya toplamaq, saxlamaq, emal etmək və ötürmək, cəmiyyəti idarə etmək, məişət xidməti göstərmək və s. texnikada istifadə olunur. Texnikanın inkişafı elmi-texniki tərəqqi üçün mühüm şərtidir. Müasir texnikanın ən böyük nailiyyətləri təbiətinə uyğunluğun mühüm kəşflərinə əsaslanır.

Müasir dövrdə texnikanın inkişafı modernləşdirmənin surəti, istehsalın texniki vasitələrinin daha da təkmilləşdirilməsi ilə əvəz olunması, məmulatların maksimum standartlaşdırılması, elektronika, radiotexnika, kimya texnologiyası, aviasiya, kosmik texnikanın, növə texnikası, avtomatik idarəetmə və tənzimləmə sistemlərinin, lazer və hesablama texnikasının və s. intensiv inkişafı ilə xarakterizə olunur.

XX əsrdə texnikanın inkişafında ən mühüm istiqamətlərdən biri bir çox sahələrdə avtomatlaşdırılmış sistemlərin yaradılmasıdır. Texnikanın inkişafında xarakterik istiqamət-zehni əməyin yüngülləşdirilməsi və onun məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün effektiv texniki vasitələrdən istifadədir. Elektronika və kibernetikanın inkişafı, hesablama maşınlarının təkmilləşdirilməsi, kompüterlərin yaradılması insanın yalnız idarəetmə funksiyalarının deyil, həm də məntiqi funksiyalarının, yəni onun zehni fəaliyyətinin funksiyalarının maşınlarla həvalə edilməsi üçün zəmin yaradır.

Təhsil sistemi, mədəniyyət və məişətdə daima inkişaf edən texnika müxtəlif vasitələrin təsiri altında dəyişikliyə uğrayır. Kino, radio və televiziya, yeni-yeni incəsənət növləri meydana çıxır və onların geniş xalq kütlələrinə çatdırılması bütün bəşəriyyətin mədəniyyətinə dərin təsir göstərir. Texniki-təlim vasitələrinin yaranması və yayılması orta və ali məktəblərdə təhsil prosesinin effektivliyini yüksəldir.

Bir sıra mürəkkəb və baha başa gələn yeni texnika növlərinin inkişafı yeni elmi-texniki nəticələr əldə etmək üçün bir ölkənin deyil, bir neçəsinin elmi idarələrinin birlikdə səy və fəaliyyət göstərməsini tələb edir.

Texnika şöbəsində texniki elmlərə aid vasitələr öz əksini tapmışdır. Belə ki, bu ədəbiyyatda texniki elmlər öz əksini tapmışdır ki, bu da proses və hadisələri istehsal baxımından öyrənir. Texnika şöbəsində bu sahəyə dair nəzəri ədəbiyyat: proses və hadisələri istehsal baxımından öyrənən ədəbiyyat öz əksini tapmışdır. Belə ki, texniki elmlərdən sayılan fizika, mexanika və digər nəzəri elmlər mexaniki və fiziki hadisələri ümumiyyətlə öyrənir. Bu texniki elmlər seriyasına aiddir. Konkret texnikada şöbəsində bu hadisələr texnoloji proseslərin tətbiqi baxımından öyrənir.

İstehsalın təşkilinə dair kitabxanalarda isə texnika şöbəsində kitabxanaların təsnifləşdirilməsi xüsusi təyinedicilər vasitəsilə(-3) işarə edilir. Şöbədə aşağıdakı yarım bölmələr verilmişdir:

a) Materiallarının quruluşu, tərkibi haqqındaməlumat verən kitablar 30.3. Xammal. Materiallar. Materialşünaslıq bölməsində əks olunmuşdur. Ayır-ayrı material növlərinin quruluşu, tərkibi xüsusiyyətləri haqqında bəhs edilən nəşrlər həmin materialların texnologiyasına dair bölmələrdə öz əksini tapır. Məsələn, sintetik materialların istehsalı texnologiyasına dair ədəbiyyat kimyəvi texnologiya indeksi altında yerləşdirilir. Bu cür ədəbiyyat 3-cü şöbənin -3 tipik bölgüsü vasitəsilə əks etdirilir.

b) Maşınlar, cihazlar, avadanlıqlar haqqında bəhs edən nəşrlər insan texnikası bölməsində əks olunmuşdur.

Ümumiyyətlə götürdükdə "Texnika" şöbəsində ədəbiyyat ardıcıl olaraq aşağıdakı kimi düzülmüşdür:

Texnika və texniki elmlər ümumilikdə:

30. Xammal. Materiallar. Materialşünaslıq.

31. Energetika

32. Radioelektronika

33. Dağ-mədən işi

34. Materialların texnologiyası, Maşınqayırma. Cihazqayırma

35. Kimya texnologiyası. Kimya istehsalı

36. Ərzaq istehsalı

37. Poliqrafiya, Ağac texnologiyası Yüngül sənaye istehsalı. Foto-kinotexnika.

38. İnşaat

39. Nəqliyyat

Təsnifat cədvəlindəki bütün elm və bilik şöbələrini təsnifləşdirərkən "elm" adlanan şöbənin də təsnifatını vermək lazımdır. Elmin, mədəniyyətin və maarifin cəmiyyətin inkişafındakı xüsusi rolu olmuş, dünyada bu elmlərin inkişafına dair küllü miqdarda kitablar yazılmışdır. Təsnifatda 70/79-Mədəniyyət. Elm. Maarif adlanır. Bu şöbənin daxili quruluşu belədir:

71-ci bölmədə mədəniyyətin nəzəriyyəsinə dair kitablar əks etdirilir.

72- elmşünaslığa, elmin tarixinə dair nəşr edilmiş kitablar;

73- elmi informasiya fəaliyyətinə dair ədəbiyyat;

74- xalq təhsili, pedaqoji elmlərə dair ədəbiyyat;

75- bədən tərbiyyəsinin nəzəriyyəsi və metodikasına dair ədəbiyyat;

76- "Mətbuat" bölməsinə dair ədəbiyyat;

77- Asudə vaxtda sosial-mədəni fəaliyyət;

78-Kitabxana işi. Kitabxana şünaslıq. Bibliografiya

79-Təbiət abidələrinin, tarix və mədəniyyətin qorunmasına dair ədəbiyyat öz əksini tapmışdır.

Həmişəməlumdur ki, elmin, texnikanın inkişaf etdiyi bir dövrdə, iqtisadi və siyasi sistemin təşəkkül tapdığı bir şəraitdə ictimai elmlər kimi humanitar elmlərin də insan şəxsiyyətinin formalaşmasında xüsusi rolu vardır. Elmi ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi elm-inkişaf edib mürəkkəb sosial sistemlər qrupuna daxil olmaqla müxtəlif mənşəli elementlərin dialektik məcmuyunu əks etdirir. Lakin "elm" sisteminin makrostrukturunu müəyyənləşdirmək və onun

əhatə dairəsini təxminən də olsa sərhədləndirə bilmək üçün indiyə qədər öyrənilmiş olan faktlar da yetərlidir.

Elmlərin təsnifatı və onun təşkilatlanması prosesiəlmə sız surətdə əlaqədardır. Belə ki, elm vahid, bütöv koqnitiv sistem kimi (idraki) formalaşmadığına, bir çox xüsusi elmləri, fənləri, ixtisasları tədqiqat istiqamətlərini özündə birləşdirdiyinə görə və bu sahələr arasında hələ kifayət dərəcədə məsafə olduğuna görə, əvvəlcə onların hər birinin ayrılıqda strukturlaşmasına və institutlaşmasına ehtiyac olur. Xüsusən, hər bir elm adamının özünün tədqiqat apardığı dar ixtisas sahəsində bütün dünya miqyasında görülən işlərdən xəbərdar olması şərtidir. Hər bir yeni elmi nəticə müvafiq sahədəki biliklər sistemində daxil edilməli və bu birlik daxilində hamının ümumi sərvətinə çevrilməlidir. Əslində söhbət elmlərin və ya fənlərin, ixtisasların koqnitiv institutlaşması prosesindən gedir. Lakin bu proses gec-tez müvafiq sosial institutlaşma ilə tamamlanmalıdır.

Müasir dövrdə elmin tədqiqi iki istiqamətdə aparılır:

1. "Elm" anlayışın tətbiq etmək zərurətini doğurmuş tələblərin dəqiqləşdirilməsini və bu zərurətə müvafiq olaraq "elm" anlayışının həcmimin, əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsi.

2. Elm haqqında əvvəlki təsəvvürlərin mümkün qədər dolğun əhatə edilməsi.

Bu istiqamətlərdə məntiq ilə tarixin vəhdətinin spesifik təzahürü öz ifadəsini tapmış olur. Elmin araşdırılması prosesində meydana çıxan digər metodoloji problemlər ictimai tərəqqi kimi olduqca geniş bir hadisəni təmsil edən müxtəlif anlayışların qarşılıqlı münasibələrinin araşdırılması ilə bağlıdır. Tamliğinə baxmayaraq, elmin, ictimai tərəqqinin müxtəlif tərəflərdən öyrəniləbiləcək özünəməxsus daxili strukturu var. İctimai tərəqqidə elmi tədqiqinin məntiqi strukturu elə olmalıdır ki, istifadə olunan anlayışlar bir-birini tamamlaya və ictimai inkişafın daxili tamlığını əks etdirə bilsin.

Nəticə. Elmi biliklər bir sistem kimi formalaşdığı vaxtdan başlanır. Yeni elə bir vaxtdan ki, birincisi, bu vaxta qədər toplanmış biliklər sistemində daha obyektiv gerçəklikdən yeni faktiki material gözləmədən yeni bilik almaq imkanı yaranır, başqa sözlə, mövcud biliklər sistemi özü-özünü inkişaf etdirmək keyfiyyəti əldə edir. Elmin özünü inkişaf sisteminin olması, onun müasir dövrdə araşdırılmasını da aktuallaşdırır.

Müasir dövrdə elmi səciyyəldirən ən mühüm xüsusiyyət kimi informasiya və bilik əsas götürülür. Lakin istər informasiyanın biliyə çevrilməsi, istərsə də biliyin elmə çevrilməsinə gedən yol çox çətin və mürəkkəbdir.

Bütün bu deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, Azərbaycan respublikasında fəaliyyət göstərən kitabxana sistemlərində bəyəl xalq təsnifat sistemləri sayılan UOT-un və KBT-nin tətbiqi və təkmilləşdirilməsi prosesi uğurla həyata keçirilir.

Nəticə etibarən qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan Respublikasının istər elmi, istərsə də kütləvi kitabxanalarında sənədlərin sistemləşdirilməsi, katoloqlaşdırılması üçün təsnifat cədvəllərinin təkmilləşdirilməsi, orada əks olunan ədəbiyyatın müvafiq indeksə görə yerləşdirilməsi çox vacib və əhəmiyyətli bir

işdirdir. Belə ki, kitabxanalarda ədəbiyyatın təsnifat sisteminə uyğun yerləşdirilməsi, oxucu kontingentinin lazımı ədəbiyyatla təmin olunması məhz həmin kitabxanalarda ədəbiyyatın düzgün indeksləşdirilməsindən asılıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. İsmayılov X. Kitabxana və informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti. /X.İ.İsmayılov.-Bakı, Nurlar, 2009.-312s.
2. İsmayılov X, Mustafayeva S. Sənədlərin bibliografik təsnifləşdirilməsi.-Bakı: BDU, 2018.-234s.
3. Kitabxanaşünaslıq: Kitabxana kataloqları: Dərs vəsaiti/A. Xələfovun red. ilə.-Bakı: BDU nəşriyyatı, 1996.-210s.
4. Mustafayeva S.M. Kitabxana-bibliografiya təsnifatı: Yeniliklər və dəyişikliklər /S.M. Mustafayeva // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2009.-№2.-s.82-93.
5. Mustafayeva S.M. Müasir təsnifat sistemləri və onların tətbiqi// S.M. Mustafayeva// Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya.-2012.№2, s.38-62.